

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
2017/2

ΣΥΝΤΟΜΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ
ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ERIC HOBSBAWM
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΣΟΥΡΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ
Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική:
επιστήμη και πείραμα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ
Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982:
ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή
ο δρόμος για τον καπιταλισμό;

Ρ
Ι
Μ
Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 2 – 2017/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα	9
Αριστείδης Μπαλτάς	

Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982: ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή ο δρόμος για τον καπιταλισμό;	31
Δημήτρης Καλτσώνης	

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης;	53
Eric Hobsbawm	

Τα χελιδόνια και οι νυχτερίδες Σχόλιο για το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης;»	65
Δημήτρης Κουσουρής	

Η ρωσική επανάσταση μεταξύ «σεχταριστών» και «κυνηγών μαγισσών»	79
Κώστας Παλούκης	

Από την Οκτωβριανή Επανάσταση στις «Μεγάλες Εκκαθαρίσεις» (1936- 1938): η ερμηνεία της σταλινικής βίας	95
Νίκος Παπαδάτος	

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης: από την κοι- νωνική στη νέα πολιτική ιστορία	115
Γιάννης Σκαλιδάκης	

Της σύνταξης

Η Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση *ΚΡΙΣΗ* αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος τεύχους της σε ένα γεγονός που συνέβη πριν από 100 χρόνια, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα του 20ου αιώνα: την Οκτωβριανή Επανάσταση. Μια κοινωνική και πολιτική επανάσταση δεν αποτελεί, βέβαια, ένα επιστημονικό επεισόδιο και ως εκ τούτου δεν είναι αυτονόητο γιατί η επέτειός της μπορεί ή πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μιας επιστημονικής επιθεώρησης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας συντρέχουν δύο βασικοί, αν και γενικοί, λόγοι προκειμένου κάτι τέτοιο να συμβεί. Από τη μία μεριά, η Οκτωβριανή Επανάσταση, περισσότερο από κάθε άλλο ιστορικό συμβάν πριν από αυτή, ήταν απότοκο του συστηματικού και επιστημονικού τρόπου κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία τη γέννησε: του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, η επανάσταση του Οκτώβρη σχετίζεται με το κοσμοθεωρητικό σύστημα του μαρξισμού με τρόπο αξεδιάλυτο. Από την άλλη μεριά, είναι βέβαιο πως η Οκτωβριανή Επανάσταση συντάραξε με έναν μοναδικό τρόπο την ίδια την επιστήμη και την τέχνη, μεταβάλλοντας το κοινωνικό πλαίσιο άσκησής τους και αποκαλύπτώντας τον ρόλο της κοινωνικής δυναμικής, αλλά και των πολιτικών και ιδεολογικών όρων στη διαδικασία κατανόησης του κόσμου ως μια πορεία θεωρητικών ρήξεων και ριζοσπαστικών πρακτικών στάσεων.

100 χρόνια μετά τη νικηφόρα 'έφοδο' των εργατο-αγροτικών μαζών της Ρωσίας 'στον ουρανό', υπό την καταλυτική οργανωτική και πολιτική παρέμβαση των κομμουνιστών, η δράση τους δεν παύει να μας καλεί να την κατανοήσουμε ως *ιστορικό μέγεθος* και ως *πολιτικό ζητούμενο*. Η δράση των μαζών αφορά ακριβώς σε εκείνες τις μοναδικές στιγμές πτύχωσης του ιστορικού χρόνου, κατά τις οποίες αναδύεται, σύμφωνα με τον Μαρξ, η 'επαναστατική πράξη' ως σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών με την αλλαγή της ανθρώπινης δραστηριότητας και συνειδήσης. Είναι εκείνες οι στιγμές, κατά τις οποίες η ταξική πάλη συγκεφαλαιώνει με βίαιο τρόπο ολόκληρο το εκμεταλλευτικό παρελθόν της ανθρωπότητας και το αίρει δια μιας, δημιουργώντας βαθιές ασυνέχειες και ανεπίστρεπτους ιστορικούς ορίζοντες. Η δράση των μαζών, συνθλιπτική στη μορφή της και πρωτόγνωρη στο απελευθερωτικό της περιεχόμενο παράγει η ίδια άμεσα *ιστορία*, σε κάθε βήμα της γεννάει και διευρύνει ένα νέο ιστορικό αντικείμενο το οποίο μας καλεί να το κατανοήσουμε και να το αναδείξουμε, να διδαχθούμε και να το κρίνουμε, να ερευνήσουμε την ουσία του και ταυτόχρονα να δοκιμάσουμε τα ίδια τα μεθοδολογικά 'εργαλεία' και τα κριτήριά μας στη βάση του πλούτου του.

Το παρόν αφιέρωμα της *ΚΡΙΣΗΣ* δεν έχει σκοπό να καταπιαστεί με την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης *per se*. Η βασική ανησυχία του εστιάζεται σε μια προσπάθεια αναζήτησης της ίδιας της *ιστορίας της ιστορίας*: των όρων, των συνθηκών και των μορφών του ιστορικού λόγου και του αξεδιάλυτου δεσμού του με το επιστημολογικό πλαίσιο κάθε εποχής, τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες και συσχετισμούς. Ως εκ τούτου, η κύρια μέριμνα του παρόντος αφιερώματος είναι *ιστοριογραφική* και *μεθοδολογική*. Ο στόχος του είναι η ανάδειξη –έστω και στον περιορισμένο χώρο ενός τεύχους– της διαδρομής

της ιστορικής καταγραφής της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης από τις αρχές του 20ου μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Πολύ περισσότερο, η κατανόηση των σημερινών τροπών του ιστορικού λόγου, των τάσεων, των προοπτικών και της δι-απλοκής του με τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτικές κατευθύνσεις της εποχής και τα σύγχρονα διακυβεύματα της ταξικής πάλης, αποτελούν το ενεργό κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου αφιερώματος. Η εν λόγω μέριμνα ήταν πάντο-τε ζωτικής επιστημικής και πολιτικής σημασίας, αλλά κατά την γνώμη μας, είναι περισσότερο σημαντική στις σημερινές συνθήκες νίκης της αντεπανάστασης.

Το αφιέρωμα έχει ως επίκεντρο την αναδημοσίευση ενός άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm) –ενός από τους μείζονες ιστορικούς του 20ου αι-ώνα–, γραμμένου περίπου 20 χρόνια πριν (1996), με τίτλο «Μπορούμε να γρά-ψουμε την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης;». Καθώς ο συγγραφέας του επιχει-ρεί να ταράξει τις συγκαρινές του βεβαιότητες και να αναδείξει τις εκκρεμούσες προοπτικές, αφήνοντας να αναδυθεί η πραγματική ένταση μεταξύ *ιστορίας* και *ιστοριογραφίας*, το αφιέρωμα δίνει τον λόγο σε τέσσερις ιστορικούς ερευνητές της νεότερης γενιάς, οι οποίοι 100 χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και περίπου 20 χρόνια μετά τις θεωρητικές αιχμές του άρθρου του Χομπσμπάουμ, επι-χειρούν να προσδιορίσουν εκ νέου για τι πράγμα μιλάμε, με ποιους όρους μιλάμε, πού βρισκόμαστε και πού θέλουμε ή, πολύ περισσότερο, πού οφείλουμε να πάμε.

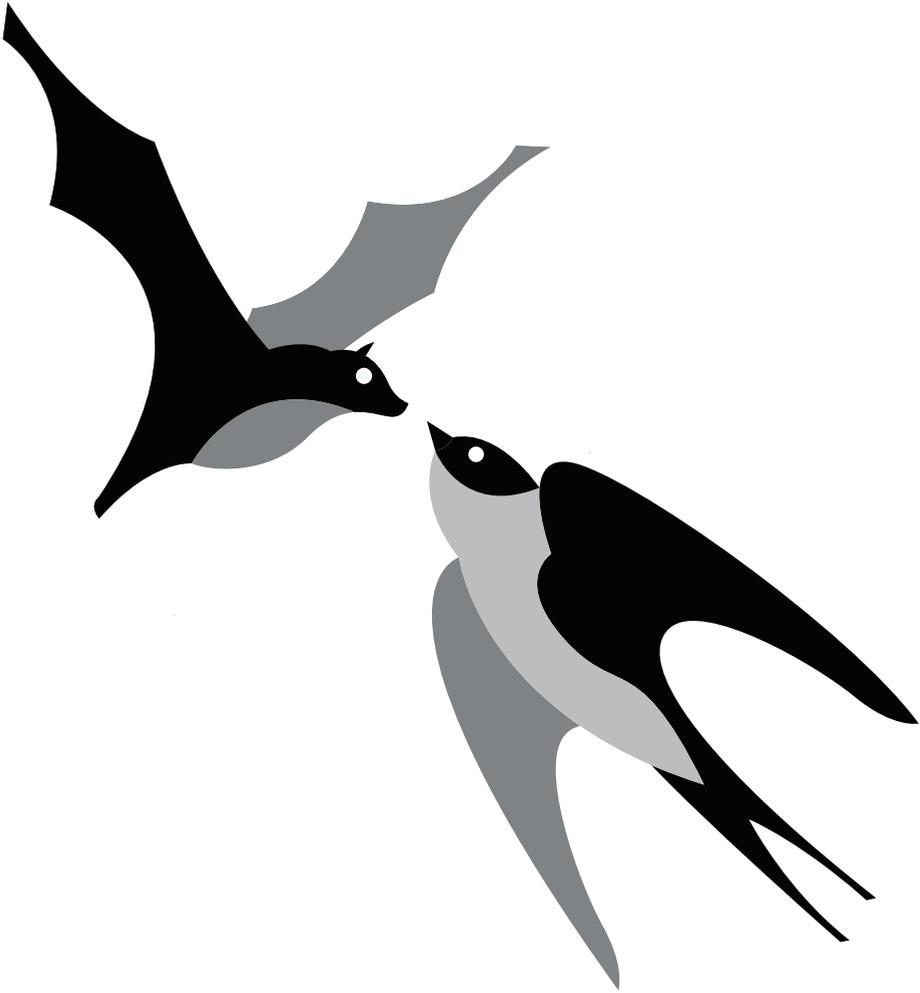
Με την αφορμή αυτής της μικρής εισαγωγής, θα θέλαμε να ευχαριστή-σουμε θερμά τις εκδόσεις Θεμέλιο για την ευγενική παραχώρηση άδειας αναδη-μοσίευσης του άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ, το οποίο εκδόθηκε στα ελληνικά για πρώτη φορά το 1998 στον τόμο *Για την ιστορία*, σε μετάφραση του Π. Ματάλα.

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Τα χελιδόνια και οι νυχτερίδες

Σχόλιο για το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης;»

Δημήτρης Κουσουρής*

Περίληψη

Με στόχο να εκτιμηθεί η απόσταση από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν ο Χομπσμπάουμ έκανε τη δική του αποτίμηση γύρω από τις προοπτικές της ιστοριογραφίας για τη Ρωσική Επανάσταση, το πρώτο μέρος του άρθρου ανιχνεύει πώς το μετασοβιετικό ιδεολογικό και γεωπολιτικό πλαίσιο επηρέασε το έργο των ιστορικών. Οι προσδοκίες για την υπέρβαση των ερμηνευτικών ορίων του Ψυχρού Πολέμου που καλλιεργήθηκαν στη δεκαετία του 1990 δεν επιβεβαιώθηκαν πάντοτε, ωστόσο ο όγκος του υλικού που κατέστη προσβάσιμος στην έρευνα οδήγησε σε σημαντικές προόδους, ιδίως στα πεδία της κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας. Το δεύτερο μέρος επιχειρεί μια σύντομη επισκόπηση της δυτικής, κυρίως αγγλόφωνης, αλλά και γαλλόφωνης και γερμανόφωνης ιστοριογραφικής παραγωγής σχετικά με την Επανάσταση του 1917 κατά την τελευταία εικοσαετία. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη την κίνηση που σημειώθηκε πρόσφατα γύρω από την εκατονταετηρίδα, γίνεται διάκριση ανάμεσα στη δυνατότητά μας να συγκεντρώνουμε περισσότερα στοιχεία και τη δυνατότητά μας να καταλάβουμε, για να υποστηριχθεί πως η ιστορική γνώση για την επανάσταση αφορά τον ευρύτερο ιδεολογικοπολιτικό συσχετισμό και όχι στενά τους επαγγελματίες της ιστορικής επιστήμης.

I.

Διαβάζοντας το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm) για την ιστοριογραφία της Ρωσικής Επανάστασης του 1917, η βασική πρόκληση είναι να μετρήσει κανείς την απόσταση από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν γράφτηκε το κείμενο, ποιες από τις προβλέψεις ή αποφάνσεις του συγγραφέα αποδείχθηκαν ακριβείς και ποια ερωτήματα και ερμηνείες προέκυψαν στο νέο γεωπολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο της μεταψυχροπολεμικής μας συνθήκης. Ας ξεκινήσουμε λοιπόν από το πλαίσιο εντός του οποίου γράφτηκε το κείμενο. Πρόκειται για ομιλία που εκφωνείται στην τελετή απονομής του βραβείου στη μνήμη του Ισαάκ Ντόιτσερ (Isaac Deutscher, 1907-1967) το 1996, με την ιδιότητα του βραβευμένου της προηγούμενης χρονιάς για το βιβλίο του «Η Εποχή των Άκρων» (1994).

Πολωνοεβραίος γεννημένος το 1909 στη Γαλικία της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας, ο Ντόιτσερ εντάχθηκε στο πολωνικό ΚΚ στη δεκαετία του 1920. Διαγράφηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1930 και στη συνέχεια ήλθε σε επαφή με το τροτσκιστικό ρεύμα, στις γραμμές του οποίου στρατεύτηκε. Λίγο πριν ξεσπάσει ο Δεύτερος Παγκόσμιος διέφυγε στη Μεγάλη Βρετανία όπου δούλεψε ως δημοσιο-

* Ιστορικός, Πανεπιστήμιο Βιέννης.

γράφος, ωστόσο η οικογένειά του αφανίστηκε σχεδόν εξολοκλήρου στο ναζιστικό διωγμό. Μετά τον πόλεμο παρέμεινε στην Αγγλία όπου, ερευνώντας την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και δημοσιεύοντας ακατάβλητα, σφράγισε ανεξίτηλα την ετερόδοξη μαρξιστική ιστοριογραφία – και όχι μόνο. Θεσπισμένο αμέσως μετά το θάνατό του, το βραβείο για «βιβλία που λειτουργούν ως παραδείγματα καινοτόμων προσεγγίσεων στα πλαίσια της μαρξιστικής παράδοσης ή σχετικά με αυτήν» υπήρξε εμβληματικό της Νέας Αριστεράς και των ετερόδοξων μαρξιστών κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του Ψυχρού Πολέμου. Η «Εποχή των Άκρων» είχε υπάρξει, κατά κάποιον τρόπο, για το συγγραφέα της μια πράξη αναγνώρισης της ήττας, και μια προσπάθεια να κατανοήσει βαθύτερα τον ευρωπαϊκό ή «δυτικό» 20ο αιώνα εντάσσοντάς τον σε μια ευρύτερη ιστορική προοπτική.

Το γεγονός ότι λίγα χρόνια μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, το βραβείο δινόταν σε έναν από τους κατεξοχήν διανοουμένους του «ορθόδοξου» βρετανικού ΚΚ, είναι ενδεικτικό της τάσης υπέρβασης των ιδεολογικών διαιρέσεων του Ψυχρού Πολέμου, τόσο στους κύκλους του βρετανικού ακαδημαϊκού μαρξισμού όσο και ευρύτερα στην κομμουνιστική αριστερά κατά την πρώτη μετασοβιετική δεκαετία. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, πως η βράβευση και η ομιλία λάμβαναν χώρα λίγους μήνες μετά την έκδοση του *Παρελθόντος μιας Ψευδαισθήσης* (Furet 1995) του Φρανσουά Φυρέ και λίγο πριν την πρώτη έκδοση της *Μάυρης Βίβλου του Κομμουνισμού* (Courtois et al. 1997), δυο γαλλικών εκδόσεων που διαμόρφωσαν τη νέα ιδεολογική ορθοδοξία που επρόκειτο να κυριαρχήσει στις επόμενες δεκαετίες στη Δύση, μέχρι και τις μέρες μας.

Με αυτήν την έννοια, το σύνολο του έργου του Χομπσμπάουμ μετά το 1990 μπορεί να γίνει αντιληπτό ως μια αποφώνηση στο «σύντομο 20ο αιώνα», που αποτελούσε πριν και πάνω από όλα μια συνειδητή απόπειρα να κρατηθεί ανοιχτή η προοπτική του μέλλοντος και η δυνατότητα των ανθρώπων να γίνονται κύριοι της ιστορίας τους. Αν, ως φορέας της εμπειρίας της στράτευσης στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, αποτυπώνει τις σταθερές της ιδεολογικής συγκυρίας στην οποία γράφει, συνάμα, ως ιστορικός, αποτυπώνει την κατάσταση της έρευνας, καθώς και τα ερωτήματα που η συγκυρία έθετε ή επρόκειτο να θέσει στο σινάφι του. Με αυτήν την έννοια, στην ομιλία του απαντά στην κήρυξη του τέλους της ιστορίας αναγγέλλοντας μια νέα αρχή της, στη βάση της αντίληψης πως η ιστορική επιστήμη είναι μια επιστήμη του παρόντος, που προσεγγίζει δηλαδή το παρελθόν με βάση τα ερωτήματα που θέτουν οι αντιθέσεις κάθε εποχής και οι διαθεσιμότητες των τεκμηρίων. Άρα, αν γράφονται ακόμα νεες ιστορίες της αρχαιότητας, στο βαθμό που η σύγχρονη ιστορία είναι ένα πεδίο στο οποίο συνεχίζει να συσσωρεύεται ένας απροσμέτρητος όγκος ιδιωτικών και δημοσίων τεκμηρίων, το μέλλον της ιστοριογραφίας της Ρωσικής Επανάστασης, όπως και εκείνο των ανθρώπινων κοινωνιών, παραμένει ένα ανοιχτό πεδίο δυνατοτήτων: «δεν μπορούμε ούτε να φανταστούμε τι πράγματα θα ψάξουν και τι θα βρουν οι ιστορικοί του μέλλοντος».

Αυτή η ιστορική αισιοδοξία προδίδει μεταξύ άλλων και την εμπιστοσύνη του ιστορικού στη λεγόμενη «επανάσταση των αρχείων» στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στην υποτιθέμενη προσβασιμότητα των σχετικών υλικών στο διηκεές

και στη φαινομενικά αναπόφευκτη δυνατότητα ξεπεράσματος των ιδεολογικών σχημάτων της προηγούμενης περιόδου συν τω χρόνω. Ωστόσο, τα χρόνια που μεσολάβησαν στο μεταξύ κλόνισαν την πίστη στην πρόοδο τόσο των ανθρωπίνων κοινωνιών γενικά, όσο και της γνώσης τους για το παρελθόν ειδικότερα. Η αντίστιξη ανάμεσα στον πλούτο των νέων αρχειακών διαθεσιμοτήτων και τον περιορισμένο χαρακτήρα των «ιστοριογραφικών κατακτήσεων» που αυτή σηματοδοτούσε, είχε καταστεί αισθητή ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, όπως σημείωνε ο Ετιέν Φρανσουά για την περίπτωση της Ανατολικής Γερμανίας (Francois 1999· πρβλ. και Studer 2004). Σχεδόν δυο δεκαετίες αργότερα, οι ιστορικοί που ειδικεύονται στο πεδίο συγκλίνουν στην εκτίμηση πως ενώ οι γνώσεις μας για την Επανάσταση του 1917 έχουν αυξηθεί σημαντικά, δε συμβαίνει το ίδιο με την ικανότητά μας να καταλαβαίνουμε και ακόμα λιγότερο να συναισθανόμαστε.¹ Τούτο δεν οφείλεται μόνο στο ότι λογικές συνέχειας του κράτους οδήγησαν γρήγορα στο κλείσιμο αρχείων ευαίσθητων για την κρατική ασφάλεια και τις διεθνείς σχέσεις αλλά και στην όξυνση των κοινωνικών και γεωπολιτικών αντιθέσεων, με ολόένα και μεγαλύτερη ένταση μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2008.

Έχοντας, ωστόσο, αναγνωρίσει τα όρια της ευρύτερης συζήτησης για την ιστορία της Επανάστασης του 1917, θα ήταν εξαιρετικά ανακριβές, αν όχι ολότελα άστοχο, να αγνοηθούν ή να υποτιμηθούν τα σημαντικά βήματα που έχουν σημειωθεί στα χρόνια που μεσολάβησαν. Δεδομένου, βέβαια, πως η σχετική παραγωγή έχει αποτυπωθεί σε αρκετές εκατοντάδες μονογραφίες, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων, που έχουν στο μεταξύ προστεθεί στη σχετική βιβλιογραφία, και στο βαθμό που κάθε απόπειρα ιστοριογραφικού απολογισμού είναι εξ ορισμού προσωρινή και υποκειμένη στις μεταβολές της συγκυρίας, η όποια αποτίμηση από κάποιον μη ειδικό στο συγκεκριμένο πεδίο δεν μπορεί παρά να είναι ελλιπής και ελλειπτική, υποκειμένη στα ειδικά ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις του γράφοντος. Σε πρώτο χρόνο θα επιχειρήσω μια επισκόπηση της πρόσφατης έρευνας για την Επανάσταση του 1917, ενώ στη συνέχεια θα επιχειρήσω να ανιχνεύσω πώς η διεθνής καπιταλιστική κρίση που διανύουμε επιδρά στην ανάγνωση και την ερμηνεία της εμπειρίας των επαναστάσεων του περασμένου αιώνα.

II.

Αν μια σύντομη επισκόπηση αποτυπώνει μόνο ένα επιμέρους στιγμιότυπο μιας πολλαπλάσιας ερευνητικής παραγωγής, τα όρια του χώρου, ο φραγμός της γλώσσας, αλλά και το μεταβαλλόμενο πλαίσιο της μετασοβιετικής Ρωσίας, αποκλείουν τη συμπερίληψη σε αυτή τη σύντομη πραγμάτευση της τρέχουσας έρευνας στη ρωσική γλώσσα. Οι τρόποι με τους οποίους η πνευματική κίνηση και οι αρχειακές διαθεσιμότητες στη σύγχρονη Ρωσία επηρεάζουν την ιστοριογραφία της Επανάστασης θα συζητηθούν εδώ από τη σκοπιά της σχετικής παραγωγής στη Δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ, με την οποία είμαι περισσότερο εξοικειωμένος.

1 Πρβλ. τις παρατηρήσεις της Sheila Fitzpatrick (2017) σχετικά με μια ομιλία του S. Smith.

Ασφαλώς, τα ιδεολογικά όρια που είχαν διαμορφωθεί στις χώρες της Δύσης επέδρασαν αποφασιστικά σε ένα τμήμα αυτής της παραγωγής, που χρησιμοποίησε επιλεκτικά στοιχεία από τις νέες αρχαικές διαθεσιμότητες για να (επαν)επιβεβαιώσει ερμηνείες που είχαν διαμορφωθεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες.² Η απόπειρα ωστόσο του Χομπσμπάουμ να αποσαφηνίσει μια κοινή πραγματολογική βάση για τη μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης απηχεί την πρόθεση υπέρβασης των ιδεολογιών του Ψυχρού Πολέμου που στη δεκαετία του 1990 εκφράστηκε, τουλάχιστον διακηρυκτικά, από όλες τις πλευρές και εκφράστηκε με μια σειρά συνέδρια και συλλογικούς τόμους στις διαφαινόμενες απαρχές μιας αναγέννησης του ερευνητικού πεδίου. Σήμα κατατεθέν αυτής της τάσης ήταν η απόπειρα ξεπεράσματος των ιδεολογικά φορτισμένων κατηγοριών και διαιρέσεων της πολιτικής ιστορίας και η διερεύνηση της κοινωνικής διάστασης της επαναστατικής διαδικασίας. Η κοινωνική ιστορία σηματοδότησε το άνοιγμα της ματιάς στη δράση και την αλληλεπίδραση πολλαπλών υποκειμένων, και φάνηκε να ανοίγει το δρόμο για μια νέα πληθυντική και πολυπρισματική αφήγηση.

Όπως ήταν αναμενόμενο, με όλες τις αντιφάσεις και τα όρια που είχαν και έχουν αποπειρες νέων προσεγγίσεων και ερμηνειών της επανάστασης, οι νέες δυνατότητες αξιοποιήθηκαν κατ'αρχήν στα πιο ανεπτυγμένα πεδία μελέτης της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, όπως π.χ. οι σπουδές φύλου που έδωσαν από τα πρώτα μετασοβιετικά χρόνια σημαντικά δείγματα γραφής, π.χ. για τη συμμετοχή και το ρόλο των γυναικών στην επαναστατική διαδικασία, ή για τις αντιλήψεις και κατασκευές της αρρενωπότητας στις συνθήκες επανάστασης και εμφυλίου πολέμου (βλ. π.χ. McDermid & Hillyar 1999 · Borenstein 2000). Στο ίδιο πεδίο, η πρόσβαση σε ένα πλήθος μαρτυριών και αυτοβιογραφικών αφηγήσεων, σε συνδυασμό με την ευρύτερη τάση επαναπροσδιορισμού της ιστορικής εμπειρίας του 20ου αιώνα κατά την τελευταία δεκαετία του, οδήγησε σε μια σειρά εκδόσεων που επιχειρούσαν την ανασύνθεση της επαναστατικής εμπειρίας από τη σκοπιά των γυναικών (Fitzpatrick & Slezkine 2000 · Broido 1998 · Horsbrugh Porter 2002).

Ακόμα παραπέρα, στο χώρο της κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας, η εξερεύνηση του πολύχρωμου ψηφιδωτού της σοβιετικής αυτοκρατορίας έχει ακόμα πολλά να αντλήσει από την ανθρωπολογία, την ιστορική κοινωνιολογία και την πολιτική οικονομία, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη διαδικασία εσωτερικής κατάκτησης και ενσωμάτωσης της αχανούς ενδοχώρας στο σοβιετικό σύστημα.³ Γνωρίζουμε ωστόσο σημαντικά περισσότερα πράγματα σήμερα για τη συγκρότηση και τη δράση των κοινωνικών τάξεων και επαγγελματικών ομάδων από την προεπαναστατική Ρωσία μέχρι και τα χρόνια της ΝΕΠ. Μια σειρά μονογραφίες που, αν και συχνά δεν υπερβαίνουν τα ερμηνευτικά όρια των ιδεολογιών του Ψυχρού Πολέμου, συγκεντρώνουν όμως και συστηματοποιούν τα διαθέσιμα τεκμήρια γύρω από ένα ευρύ φάσμα υποκειμένων, από τις ριζοσπαστικές παραδόσεις και τη δράση των φοιτητών και τη στάση των μελών της Ακαδημίας έναντι της επανάστασης μέχρι το ρόλο των βιομηχάνων και τις συγκρούσεις ανάμεσα στα πιο ριζοσπαστικά τμήματα των

2 Η πορεία προς τα 80χρονα, εξάλλου, σηματοδεύτηκε από μια ομοβροντία ανανέωσης της παραδοσιακής αντισοβιετικής ιστοριογραφίας. Βλ. π.χ. Brovkin 1997 · Acton et al. 1997 · Figes 1997.

3 Βλ. σε αυτήν την κατεύθυνση τις ύστερες συνεισφορές του Lewin (1985 και 2003).

βιομηχανικών εργατών και την επαναστατική κυβέρνηση μετά τη λήξη του εμφυλίου (Morrissey 1998· Tolz 1997· Pirani 2008· Roosa 1997· Murphy 2005). Εξάλλου, σε στοίχιση εν μέρει και με την ερευνητική ατζέντα που κυριάρχησε μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, η γνώση μας για το ρόλο της θρησκείας έχει εμπλουτιστεί πολλαπλά. Όχι πια μόνο σε ό,τι αφορά τη σχέση ανάμεσα στους μπολσεβίκους και την ορθόδοξη ιεραρχία, αλλά και γύρω από τη δράση και την ιδεολογία θρησκευτικών ομάδων και κοινοτήτων, την εβραϊκή πολιτιστική «αναγέννηση», τις διαιρέσεις στο εσωτερικό της εκκλησίας και τους «κόκκινους παπάδες» ή τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό των Ρώσων Βαπτιστών και την αντιφατική σχέση τους με το επαναστατικό καθεστώς (Coleman 2005· Roslof 2002· Shevzon 2004· Schulze Wessel 2011· Moss 2009· Davies et al. 2015).

Αν και τα προϋπάρχοντα μανιχαϊστικά-δυϊστικά σχήματα δεν εξαφανίστηκαν, η πολλαπλότητα των οπτικών και κοινωνικών υποκειμένων που εντάχθηκαν, ανανέωσε εκ των πραγμάτων τη ματιά των ερευνητών, φανερώνοντας το ιστορικό βάθος των ριζοσπαστικών ιδεολογιών στη Ρωσία, τη ρευστότητα των πολιτικών ταυτοτήτων και των ορίων ανάμεσα στα διαφορετικά ρεύματα και κόμματα της επανάστασης, όσο και την εγγενή αστάθεια και μεταβλητότητα της εσωτερικής κατάστασης και του διεθνούς περιβάλλοντος σε όλη την επταετία από το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου μέχρι το τέλος του Ρωσικού Εμφυλίου (1914-1921). Σε αυτήν την κατεύθυνση έχει αναμφίβολα συνεισφέρει τα μάλα η μελέτη των πολλαπλών αντικρουόμενων εμπειριών και αφηγήσεων των επαναστατικών γεγονότων, μέσα από τη συγκέντρωση, έκδοση και επανέκδοση μαρτυριών τόσο των πρωταγωνιστών όσο και απλών ανθρώπων (βλ. Bukharin 1998· Reed 2001· Serge 1997· Steinberg 2001).⁴ Σε αυτές θα πρέπει, εξάλλου, να προστεθούν οι πρόσφατες επανεκδόσεις χρονικών των γεγονότων, όπως εκείνη του Σουχάνοφ, πρώην εσέρου και μενσεβίκου το 1917, αλλά και των σημαντικότερων ετερόδοξων ιστοριών της Επανάστασης, όπως αυτές του Τρότσκι, του Ντόιτσερ και του Ε.Χ. Καρρ που έχουν στο μεταξύ καταστεί απαραίτητα αναγνώσματα για κάθε επίδοξο ερευνητή της επαναστατικής Ρωσίας (Getzler 2002· Carr 2003· Trotsky 2009).⁵

Το πεδίο στο οποίο συναντιέται η λογοτεχνική κριτική και η ιστορία της τέχνης με την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία και την ιστορία των ιδεών, η στροφή του ενδιαφέροντος στις ρωσικές πρωτοπορίες που αποτυπώθηκε σε μια σειρά εκθέσεων στα πιο εμβληματικά δυτικά μουσεία μοντέρνας και σύγχρονης τέχνης, συνοδεύτηκε από μια σειρά μελετών που εξερευνούν την ιστορία και την κοινωνιολογία των καλλιτεχνικών πρωτοποριών, τους νέους κοινωνικούς ρόλους που δοκιμάσαν οι καλλιτέχνες στην περίοδο των επαναστατικών πειραματισμών, αλλά και τις έμφυλες ή εθνοτικές διαστάσεις της επαναστατικής εμπειρίας (Kontun 2007· Bowlt 2000· Gough 2005· Spieler & Gülicher 2012· Sherman 2012).

4 Στα ίδια πλαίσια θα μπορούσαν να ενταχθούν και οι εκδόσεις ή επανεκδόσεις λογοτεχνικών έργων, όπως το *Κόκκινο Ιππικό* του Ισαάκ Μπάμπελ (Isaac Babel), που αποτελείται από ιστορίες αντλημένες από τη συμμετοχή του συγγραφέα στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1918-1921 (ελληνική έκδοση: Μπάμπελ 2005). Εκείνα τα χρόνια εξάλλου ετοιμάζεται και η έκδοση των ανταποκρίσεων του βρετανού δημοσιογράφου που αναφέρει και ο Χομπσμπάουμ στην ομιλία του, έκδοση την οποία προλόγισε μάλιστα ο Philips Price (1998).

5 Χωρίς να υπολογίσουμε την προσβασιμότητα και αναπαραγωγή των κειμένων στο διαδίκτυο.

Πολλές αξιοσημείωτες είναι επίσης και οι συνεισφορές στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την παράδοση της ριζοσπαστικής σκέψης στην προεπαναστατική Ρωσία, τις χρήσεις του παρελθόντος, και ιδιαίτερα της Γαλλικής Επανάστασης σε συνθήκες επαναστατικής κρίσης (Shlapentokh 1999 & 1997), αλλά και την εν γένει κοινωνική της διάσταση και διάχυση, μέσα π.χ. από την εκστρατεία καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, το θέατρο και τη «σκηνοθεσία της επανάστασης» στα πρώτα χρόνια μετά τον Οκτώβρη, τη χρήση της εικόνας και των συμβόλων αλλά και την εν γένει κυκλοφορία και πρόσληψη των ιδεών πέρα από τους κύκλους των διανοουμένων στην πόλη και την ύπαιθρο.⁶

III.

Ξαναγυρνώντας για μια τελευταία φορά στην τελετή απονομής του βραβείου Ντόιτσερ, το σημείο από όπου μπορεί να μετρηθεί καλύτερα η απόστασή μας από το 1996 είναι η σύνοψη των στοιχείων που διαφοροποιούν την Οκτωβριανή Επανάσταση από τα άλλα μεγάλα επαναστατικά γεγονότα του 20ου αιώνα. Σύμφωνα λοιπόν με τον Χομπσμπάουμ: *πρώτον*, η επανάσταση νίκησε επειδή οι αγροτικές και οι εργατικές μάζες προτίμησαν την κόκκινη σημαία και τα Σοβιέτ «ανεξάρτητα με το τί ακριβώς σήμαινε αυτό». *Δεύτερον*, οι μπολσεβίκοι επιβίωσαν γιατί λόγω της συγκεντρωτικής τους δομής, το κόμμα τους ήταν το μόνο που μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση που να θέτει υπό τον έλεγχο της την κυρίως έκταση της αχανούς ρωσικής επικράτειας: έτσι, σε αντίθεση π.χ. με την Αυστροουγγρική και την Οθωμανική αυτοκρατορία που κατακερματίστηκαν σε πολλά εθνικά κράτη, η Ρωσική μετασχηματίστηκε σε ένα πολυεθνικό διηπειρωτικό κράτος. Και *τρίτον*, η επανάσταση επιβίωσε επειδή, παρά την ήττα της Επανάστασης στη Γερμανία και την Κεντρική Ευρώπη, άσκησε μια έλξη πέρα από τη Ρωσία.

Ο ιστορικός θυμίζει πως η συμμετοχή στρατευμάτων των χωρών της Αντάντ στο πλάι των Λευκών Στρατών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, ήταν περιορισμένη, κυρίως επειδή μετά από τέσσερα χρόνια μαζικής σφαγής, ο κίνδυνος της «μόλυνσης» των στρατιωτών από τον επαναστατικό ιό ενίσχυε τη διστακτικότητα των δυτικών κυβερνήσεων να αναμειχθούν ενεργότερα στο ρωσικό εμφύλιο, προκρίνοντας ως ασφαλέστερη την πολιτική δημιουργία μιας «υγειονομικής ζώνης» γύρω από τη Σοβιετική Ένωση.⁷ Στη συνέχεια περιγράφει τη διεθνή ακτινοβολία της Ρωσικής Επανάστασης στους προλετάρους του κέντρου και της περιφέρειας, που έκανε τους πλούσιους να τη φοβούνται «και να ενδιαφέρονται περισσότερο για τις ανάγκες των φτωχών».

6 Βλ. χαρακτηριστικά Maier-Schaeffer, Page & Vaissié 2012, ειδικά το δεύτερο μέρος «Réécritures de la Révolution d'Octobre», σ. 121-225· Lovell 2000: 25-44, για την πρώτη σοβιετική περίοδο· Hazan-Brunette 2009. Παρά τις ερμηνευτικές αδυναμίες, σημαντική συνεισφορά αποτελεί επίσης το βιβλίο των Figes & Kolonitskii 1999. Πρβλ. και τη μελέτη του Mayer 2000.

7 Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα στην Ουκρανία βρέθηκε αναμειγμένο σε μια τέτοια περίπτωση επαναστατικής «μόλυνσης», όταν το 1919 κλήθηκε να συμμετάσχει στην καταστολή ανταρσίας Γάλλων στρατιωτών στη Σεβαστούπολη (βλ. Munholland 1981).

Αυτή η εκτίμηση απηχεί ασφαλώς την εμπειρία του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου των πολιτικών πρόνοιας και πλήρους απασχόλησης στην Ευρώπη – απόρροια της νικηφόρας αντιφασιστικής συμμαχίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στο μεταξύ, τέσσερις δεκαετίες ανελέητης λεηλασίας των εργαζόμενων τάξεων από έναν ολοένα και πιο ληστρικό, άπληστο και ολοκληρωτικό καπιταλισμό έχουν κάνει τη λεγόμενη «ένδοξη τριακονταετία» να μοιάζει με μια πρόσκαιρη παρένθεση στην εγγενή αντίθεση ανάμεσα στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τις δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης (βλ. π.χ. Streeck 2016). Η επέλαση και η ολοκληρωτική κατίσχυση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού από την κρίση της δεκαετίας του 1970 και εντεύθεν, η μεταπολιτική συνθήκη της «ενιαίας σκέψης» του ακραίου κέντρου, έχουν αναποδογυρίσει το πρόσημο της ιδεολογικής ηγεμονίας σε ό,τι αφορά την αντίληψη του παρελθόντος.

Στην καταληκτική παράγραφο της ομιλίας, παίρνοντας υπόψη τις πολλαπλές φωνές από και για το παρελθόν, την πολύμορφη εμπειρία που είχε μόλις μπορέσει να διαπεράσει τα στεγανά του Ψυχρού Πολέμου, ο Χομπσμπάουμ αποφαινεται πως ο Στάλιν ήταν ταυτόχρονα, «τουλάχιστον ως ένα βαθμό», και «τύραννος» για τους σοβιετικούς λαούς και «απελευθερωτής» για τους λαούς της Ευρώπης και του Τρίτου Κόσμου. Στην εικοσαετία που μεσολάβησε, η εικόνα του Στάλιν φαίνεται να έχει αντιστραφεί ένθεν κακείθεν του γεωστρατηγικού συνόρου. Στη Ρωσία και στις πρώην σοβιετικές χώρες, ο Στάλιν επανεμφανίζεται είτε ως εκσυγχρονιστής της χώρας είτε ως απελευθερωτής σε λογής πατριωτικά ή αυτοκρατορικά αφηγήματα, ενώ στη Δύση ο πάλοι ποτέ *πατέρας των λαών* εμφανίζεται πια σχεδόν αποκλειστικά ως σκληροτράχηλος τύραννος και αδίστακτος δικτάτορας. Όπως συνέβη και με την επανάσταση, ιδεολογικές και πολιτικές επιπτώσεις της πτώσης πέρα από τη Ρωσία είναι το πιο σημαντικό διαφοροποιητικό στοιχείο της πτώσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ο νέος αντικομμουνισμός γεννήθηκε από τη συνάντηση των μετανοημένων ή θυμάτων της «κομμουνιστικής τυραννίας» με τα ρεύματα αναθεώρησης του επίσημου αντιφασιστικού αφηγήματος που επικράτησε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου (Τραβέρσο 2016). Τα νέα ηγεμονικά αφηγήματα που εγκολπώνουν στην εθνική μνήμη τους φασίστες ή/και τους συνοδοιπόρους τους, προετοίμασαν με τη σειρά τους τη νομιμοποίηση των ιδεολογικών τους επιγόνων που έχουν καταλάβει εν τω μεταξύ δεσπόζουσα θέση στα πολιτικά συστήματα των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών.

Κυρίαρχο θέμα της εκστρατείας απονομιμοποίησης και ανατροπής του μεταπολεμικού αντιφασιστικού μνημονικού καθεστώτος στην Ευρώπη ήταν ασφαλώς η σύγκριση φασισμού και κομμουνισμού, ή συνηθέστερα Χίτλερ και Στάλιν. «Η σύγκριση της Σοβιετικής Ένωσης με τα φασιστικά καθεστώτα ήταν ένα κοινό θέμα ήδη από το Μεσοπόλεμο», έλεγε ο Χομπσμπάουμ συμφωνώντας με το Φρανσουά Φυρέ σε μια κριτική του *Passé d'une illusion* που είχε δημοσιευτεί μόλις λίγους μήνες πριν την *Deutscher Lecture*. Σε αντίστιξη με τα καθ' ημάς ήθη, όπου ούτε οι οπαδοί ούτε οι αντίπαλοι του Φυρέ έλαβαν σοβαρά τον κόπο να συζητήσουν τα ισχυρά σημεία και τις χτυπητές αδυναμίες του εγχειρήματός του, ο Χομπσμπάουμ δηλώνει εξ αρχής πως αν και το έργο του φάνηκε «από πολλές απόψεις ανεπαρκές», τόσο το βιβλίο όσο και ο συγγραφέας του αξίζουν να ληφθούν σοβαρά υπόψη και άρα η κριτική του είναι αναγκαία (Hobsbawm 1996: 128-138). Έτσι, παρακολουθώ-

ντας το επιχείρημα του Φυρέ, δεχόταν πως υπήρχαν αναντίρρητες ομοιότητες «σε ένα βαθμό» ανάμεσα στα συστήματα του Χίτλερ και του Στάλιν, ταυτόχρονα όμως σημείωνε πως ένας διακεκριμένος ιστορικός των ιδεών θα έπρεπε ασφαλώς να γνωρίζει πως φασισμός και κομμουνισμός μοιάζουν τόσο, 'όσο και τα χελιδόνια με τις νυχτερίδες'!»! Από αυτή τη σκοπιά, τέτοιες συγκρίσεις μάς μαθαίνουν λιγότερα για την ιδέα των κομμουνιστών για τον κομμουνισμό και περισσότερα για τις ιδέες εκείνων που από το 1848 κιάλας θεωρούσαν τον κομμουνισμό «φάντασμα που στοίχειωνε την Ευρώπη».

Εκατό χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση και τη γέννηση του Ε. Χομπσμπάουμ, όπως προέβλεψε στην ακροτελεύτια φράση της διάλεξής του, η Ρωσική Επανάσταση συνεχίζει να διχάζει τις κρίσεις. Τώρα πια, οι συγκρίσεις χελιδονιών με νυχτερίδες έχουν γίνει κοινός τόπος.⁸ Αντίστοιχα, οι λογής counterfactual (τίθα-γινόταν-αν) υποθέσεις, που ο Χομπσμπάουμ αξιολογούσε ορθά ως προϊόντα των ιδεολογικών αναγνώσεων του παρελθόντος, παραμένουν στέρεα εδραιωμένες στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα.⁹ Την ίδια στιγμή, όμως, οι συνθέσεις που εντάσσουν την πύκνωση του χρόνου που σημειώθηκε το 1917 σε ευρύτερη ιστορική προοπτική, του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, της παρακμής του τσαρικού καθεστώτος ή του περάσματος της Ρωσίας στη νεωτερικότητα (Fitzpatrick 2008· Lewin 2003· Holquist 2002), συνεχίζουν να υποδεικνύουν νέες ερευνητικές υποθέσεις. Από τις πολλές επετειακές εκδόσεις και επανεκδόσεις, συνθέσεις όπως αυτές του Στέφεν Σμιθ (Smith 2017) και Μαρκ Στάινμπεργκ (Steinberg 2017) επίσης επιχειρούν να εντάξουν τα πορίσματα της έρευνας σε ευρύτερη ιστορική προοπτική – εκείνα της κοινωνικής ιστορίας ο πρώτος, των μελετών της πολλαπλά βιωμένης εμπειρίας της επανάστασης ο δεύτερος. Από αυτή τη σκοπιά, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον το χρονικό σημείο που επιλέγει ο κάθε συγγραφέας ως αρχή και ως κατάληξη της επαναστατικής διαδικασίας. Δοθέντος πως οι νετερμινιστικού τύπου αντιλήψεις περί αναπόφευκτου χαρακτήρα της επανάστασης του Οκτώβρη έχουν πλέον καταρριφθεί, το σημείο που επιλέγεται για κατάληξη της αφήγησης των επαναστατικών γεγονότων είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για την εκτίμηση του χαρακτήρα της επανάστασης και την τοποθέτησή της στη ιστορία του 20ου αιώνα. Ο Στάινμπεργκ σταματάει στο 1921, επικεντρώνοντας κυρίως στον ημιτελή και ανοιχτό χαρακτήρα της επαναστατικής διαδικασίας και όχι στην οριστική νίκη των Κόκκινων στον Εμφύλιο, ακολουθώντας λίγο-πολύ την περιοδολόγηση του Χόλκιστ (Holquist 2002). Παράλληλα, τόσο ο Σμιθ όσο και οι συντηρητικοί ιστορικοί όπως ο Πάιπς (Pipes) και οι επίγονοί του (βλ. π.χ. McMeekin 2017), για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, επιλέγουν να φτάσουν μέχρι την οριστική επικράτηση του Στάλιν στα 1927-1928, ακολουθώντας λίγο πολύ τη χρονολόγηση της επανάστασης των Ντόιτσερ, Καρρ, Φίτζπατρικ κλπ. Η αφήγηση μιας δεκαετούς επαναστατικής διαδικασίας, συνήθως χωρισμένης σε τρεις περιόδους (Επανάσταση/Εμφύλιος-ΝΕΠ-Στάλιν) παραμένει με τη σειρά της επηρεασμένη, ρητά ή άρρητα, από το κλασικό μοντέλο αφήγησης της Γαλλικής Επανάστασης

8 Βλ. π.χ ένα πρόσφατο και κάπως γκροτέσκο δείγμα αυτής της φιλολογίας στο Tismaneanu 2014.

9 Όπως αποτυπώνεται εύγλωττα στον τίτλο του επετειακού τόμου του Oxford University Press για την εκατονταετηρίδα (Brenton 2017).

από τον Λεφέμπρ (G. Lefebvre)· ταυτόχρονα, όμως, μας επιτρέπει να διακρίνουμε μια κοινή πραγματολογική βάση για τους ιστορικούς ένθεν κακείθεν του ιδεολογικού φάσματος της εποχής μας, ακόμα και εκείνων που επιλέγουν μια διαφορετική χρονολόγηση, που αφορά την ενεργή συμμετοχή των εργατικών και αγροτικών μαζών στην επικράτηση της επανάστασης και την πρώιμη συγκρότηση της Σοβιετικής Ένωσης για μια ολόκληρη δεκαετία μετά τον Οκτώβρη. Την ίδια ιστορική προοπτική υιοθετεί και ο Φώλκνερ (N. Faulkner) στην προσπάθειά του να αντικρούσει τους κοινούς τύπους της κυρίαρχης προπαγάνδας και ιστοριογραφίας, ανασυνθέτοντας μια *Λαϊκή Ιστορία* από τη δημοκρατική και δημιουργική έκρηξη του 1917 μέχρι την επικράτηση του σταλινικού κόμματος/κράτους. Στην ίδια κατηγορία οφείλει να συμπεριληφθεί και ο *Οκτώβρης* του Μιεβίλ (Miéville 2017), που εστιάζει σε αυτήν την έκρηξη, δοκιμάζοντας μια λογοτεχνική εξιστόρηση της Επανάστασης σε μια αφήγηση που αποτυπώνει την εξοικείωση του συγγραφέα με την εμπειρία όσων έζησαν τον επαναστατικό πυρετό του 1917.

Το γεγονός πως τα δύο τελευταία βιβλία, από τις πιο ενδιαφέρουσες και «φρέσκες» προσεγγίσεις της Ρωσικής Επανάστασης, δεν είναι γραμμένα από ειδικούς του πεδίου¹⁰ και δεν συγκαταλέγονται με κανέναν τρόπο στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία για το Ρωσικό 1917, δεν θα πρέπει να θεωρείται σύμπτωση. Όπως κάνουν ο Σμιθ και ο Στάινμπεργκ στο είδος ιστοριογραφίας που θεραπεύουν, έτσι και οι Φώλκνερ και Μιεβίλ αξιοποιούν δημιουργικά την κοινωνική ιστορία και την τεράστια παραγωγή βιογραφικών και αυτοβιογραφικών αφηγήσεων για να δοκιμάσουν μια νέα σύνθεση των γεγονότων. Η δονκιχωτική φιλοδοξία του Μιεβίλ να «ολοκληρώσει τις προτάσεις που η Επανάσταση άφησε ημιτελείς» ακούγεται σαν μια ετεροχρονισμένη απόκριση στην ειρωνεία του Ισαάκ Μπάμπελ που, καθώς λέγεται, όταν συνελήφθη από τις σοβιετικές αρχές το 1940, δήλωσε κάτι σαν «σιγά μη με άφηναν να τελειώσω» και μας προσκαλεί να επισκεφτούμε ξανά το παρελθόν ενός μέλλοντος ανοιχτού στη δράση και την απόφαση των απλών ανθρώπων, διατρέχοντας τους δρόμους της επαναστατημένης Πετρούπολης συντροφιά με το Σερζ, το Σουχάνοφ, τον Τρότσκι, τον Λένιν και το Μπουχάριν.

Συνοψίζοντας, εκατό χρόνια μετά την Επανάσταση του Οκτώβρη, ξέρουμε καλύτερα από ποτέ πόσα δεν ξέρουμε για αυτήν. Υπάρχουν όμως και ένα-δυο πράγματα που έχουμε μάθει για εκείνη. Το ένα είναι πως, παρά τα περί του αντιθέτου λεγόμενα για δεκαετίες, η επανάσταση είναι μια υπόθεση πολύ σοβαρή για να αφεθεί στα χέρια των επαγγελματιών επαναστατών. Και το άλλο είναι πως η ιστοριογραφία, και ειδικά αυτή της επανάστασης, είναι μια υπόθεση πολύ σοβαρή για να αφεθεί αποκλειστικά στα χέρια των επαγγελματιών ιστορικών.

Βιβλιογραφία

Acton Ed., Cherniaev V. & Rosenberg W. (επιμ.) 1997. *Critical companion to the Russian Revolution, 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press.

¹⁰ Ο ένας ειδικεύεται στην αρχαιολογία του σύγχρονου πολέμου, ο άλλος είναι συγγραφέας επιστημονικής φαντασίας. Πρβλ. για τα παραπάνω τις παρατηρήσεις της Fitzpatrick (2017).

- Borenstein E. 2000. *Men without women: masculinity and revolution in Russian fiction, 1917-1929*, Durham: Duke University Press.
- Bowlt J. (επιμ.) 2000. *Painting revolution: Kandinsky, Malevich and the Russian avant-garde*, Bethesda: Foundation for International Arts and Education.
- Brenton T. (επιμ.) 2017. *Was revolution inevitable?: turning points of the Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press.
- Broido V. 1998. *Daughter of revolution: a Russian girlhood remembered*, London: Constable.
- Brovkin V.N. (επιμ.) 1997. *The Bolsheviks in Russian society: the revolution and the civil wars*, New Haven: Yale University Press.
- Bukharin I.N. 1998. *How It All Began. The Prison Novel*, New York: Columbia University Press.
- Carr E.H. 2003. *The Russian revolution from Lenin to Stalin: 1917-1929*, New York: Palgrave Macmillan.
- Coleman H. 2005. *Russian Baptists and spiritual revolution, 1905-1929*, Bloomington: Indiana University Press.
- Courtois S., Werth N., Panné J.-L., Paczkowski A., Bartosek K. & Margolin J.-L. 1997. *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Paris: Robert Laffont.
- Davies F., Schulze Wessel M. & Brenner M. (επιμ.) 2015. *Jews and Muslims in the Russian Empire and the Soviet Union*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Figs O. & Kolonitskii B. 1999. *Interpreting the Russian Revolution: the language and symbols of 1917*, New Haven: Yale University Press.
- Figs O. 1997. *A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891-1924*, New York: Viking.
- Fitzpatrick S. & Slezkine Y. 2000. *In the shadow of revolution: life stories of Russian women from 1917 to the Second World War*, Princeton: Princeton University Press.
- Fitzpatrick S. 2008. *The Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press.
- Fitzpatrick S. 2017. «What's Left?», *London Review of Books* 39 (7): 13-15.
- François É. 1999. «Revolution Arcivistique et Réécritures de l'Histoire, L'Allemagne de l'Est», στο H. Rousso (επιμ.), *Stalinisme et Nazisme. Histoire et mémoire comparées*, Brussels & Paris: Complexe IHTP-CNRS: 331-354.
- Furet F. 1995. *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris: R. Laffont-C. Lévy.

Getzler I. 2002. *Nikolai Sukhanov: chronicler of the Russian revolution*, New York: Palgrave.

Gough M. 2005. *The artist as producer: Russian constructivism in revolution*, Berkeley: University of California Press.

Hazan-Brunette N. 2009. *Futur antérieur: l'avant-garde et le livre yiddish, 1914-1939*. Paris: Flammarion – Musée d'art et d'histoire du Judaïsme.

Hobsbawm E. 1996. «Histoire et Illusion», *Le Débat* 89 (2): 128-138.

Holquist P. 2002. *Making war, forging revolution: Russia's continuum of crisis, 1914-1921*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Horsbrugh-Porter A. (επιμ.) 2002. *Memories of revolution: Russian women remember*, New York: Routledge.

Kovtun E. 2009. *Russian avant-garde*, New York: Parkstone International.

Lewin M. 1985. *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*. New York: Pantheon.

Lewin M. 2003. *Le siècle soviétique*, Paris: Fayard/Le Monde diplomatique.

Lovell S. 2000. *The Russian reading revolution: print culture in the Soviet and post-Soviet eras*, Basingstoke & New York: MacMillan & St. Martin's Press.

Maier-Schaeffer F., Page C. & Vaissié C. (επιμ.) 2012. *La révolution mise en scène*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Mayer A. 2000. *Furies. Violence and terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton: Princeton University Press.

McDermid J. & Hillyar A. 1999. *Midwives of the revolution: female Bolsheviks and women workers in 1917*, London: UCL Press.

McMeekin S. 2017. *The Russian Revolution: A New History*, New York: Basic.

Miéville C. 2017. *October: The Story of the Russian Revolution*, New York: Verso
Οκτώβρης: Η ιστορία της ρωσικής επανάστασης, μτφ. Γ.Ι Μπαμπασάκης, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Morrissey S. 1998. *Heralds of revolution Russian students and the mythologies of radicalism*, New York: Oxford University Press.

Moss K.B. 2009. *Jewish renaissance in the Russian revolution*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Μπάμπελ Ι. 2005. *Το κόκκινο ιππικό*, μτφρ. Β. Πουλάκος, Αθήνα: Ροές.

- Munholland J. 1981. «The French army and intervention in Southern Russia, 1918-1919», *Cahiers du monde russe et soviétique* 22 (1): 43-66.
- Murphy K. 2005. *Revolution and counterrevolution: class struggle in a Moscow metal factory*, New York: Berghahn Books.
- Philips Price M. 1998. *Dispatches from the revolution: Russia, 1915-1918*, Durham: Duke University Press.
- Pirani S. 2008. *The Russian revolution in retreat, 1920-24: Soviet workers and the new Communist elite*, London & New York: Routledge.
- Roosa R. 1997. *Russian industrialists in an era of revolution: the Association of Industry and Trade, 1906-1917*, Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Reed R. (παραγωγή) 2001. *Widow of the revolution: the Anna Larina story*, produced by New York Filmmakers Library.
- Roslof E. 2002. *Red priests: renovationism, Russian Orthodoxy, and revolution, 1905-1946*, Bloomington: Indiana University Press.
- Schulze Wessel M. 2011. *Revolution und religiöser Dissens: der römisch-katholische und russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848-1922*, München: Oldenbourg.
- Serge V. 1997. *L'an 1 de la Révolution Russe*, Paris: La Découverte.
- Sherman J. (επιμ.) 2012. *From revolution to repression: Soviet Yiddish writing, 1917-1952*, Nottingham: Five Leaves Publications.
- Shevzov V. 2004. *Russian Orthodoxy on the eve of revolution*, New York: Oxford University Press.
- Shlapentokh D. 1997. *The French Revolution & the Russian anti-democratic tradition: a case of false consciousness*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Shlapentokh D. 1999. *The counter-revolution in revolution: images of Thermidor and Napoleon at the time of Russian Revolution and Civil War*, New York: St. Martin's Press.
- Smith S.A. 2017. *Russia in Revolution: An Empire in Crisis, 1890 to 1928*, Oxford: Oxford University Press.
- Spieler R. & Gülicher N. (επιμ.) 2012. *Schwestern der Revolution: KünstlerInnen der russischen Avantgarde*, Munich: Wilhelm-Hack-Museum.
- Steinberg M.D. (επιμ) 2001. *Voices of revolution, 1917*, New Haven: Yale University Press.

Steinberg M.D. 2017. *The Russian Revolution 1905-1921*, Oxford: Oxford University Press.

Streeck W. 2016. *How Will Capitalism End?: Essays on a Failing System*, New York: Verso.

Studer B. 2004. «Totalitarisme et Stalinisme», στο: M. Dreyfus, B. Groppo, C. Ingerfom, C. Pennetier, B. Pudal & S. Wolikow (επιμ.), *Le Siècle des Communismes*, Paris: Seuil: 33-63.

Tismaneanu V. 2014. *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, Berkeley: University of California Press.

Tolz V. 1997. *Russian academicians and revolution: combining professionalism and politics*, New York: St. Martin's Press.

Τραβέρσο Ε. 2016. *Η Ιστορία ως πεδίο μάχης. Ερμηνεύοντας τις βεβαιότητες του 20ού αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Trotsky L. 2009. *History of the Russian Revolution*, New York: Haymarket Books.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η 'κρίση' μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από 'κρίση'. Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για 'κρίση' άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική 'κρίση' όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει – σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους – ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η 'κρίση' έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν "κρίση". Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, jugement, juicio, giudizio για την 'κρίση' και crisis, crise, crisi για την "κρίση"), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου "αποφασίζεται" η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδριοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η "κρίση" επισύρει 'κρίση'. *Κρίση* λοιπόν...